

LIBERO ARBITRIO A RATIO V LUTHEROVEJ TEOLOGICKEJ ANTROPOLÓGII

LUBOMÍR BATKA, Katedra systematickej teológie, Evanjelická bohoslovecká fakulta UK, Bratislava, SR

BATKA, L.: *Libero Arbitrio* and *Ratio* in Luther's Theological Anthropology
FILOZOFIA 72, 2017, No. 6, pp. 475-486

Luther's theological anthropology with its emphasis on radical understanding of (original) sin and on lacking liberty, as far as salvation is concerned, is most prominent in his discussion with Erasmus of Rotterdam. Luther's views require a discriminate approach. His critical view of the capabilities of human reason stems from soteriological emphasis on salvation as God's activity for the sake of humans. Luther's positive appraisal of human reason was developed in the context of his doctrine of two realms. Natural law as the Golden Rule is seen as a suitable ethical principle in searching for justice and welfare in human society – for Christians and Non-Christians alike. The author points out to the secular aspects in Luther's theology and underlines his positive judgment of the society governed by reason.

Keywords: Martin Luther – *Libero arbitrio* – *Ratio* – *Peccatum radicale* – Natural law – Golden Rule

Úvod. Etické uvažovanie v oblasti teológie je založené nielen na náuke o Bohu, ale i na širokej škále antropologických úvah o prirodzenosti človeka a jeho schopnosti konať spravodlivo. S katolíckou náukou súhlasí evanjelická teológia v tom, že aj v tom najlepšom etickom konaní sa prejavuje slabosť a porušenosť prirodzených síl, ktorá vyúsťuje do skutkov označovaných ako „hriechy skutku“ (*peccata actualia*). Vyplyva to zo stavu vnútornej disharmónie medzi najvyššími duševnými kapacitami človeka. Tá sa považuje za univerzálny stav a zvykne sa označovať pojmom „dedičný hriech“ (*peccatum hereditaire*). V porovnaní s katolíckou teológiou je pohľad na „dedičný hriech“ v reformačnej teológii – evanjelickej i reformovanej proveniencie – radikálnejší. Evanjelická teológia je menej optimistická v náhľade na prirodzené schopnosti ľudského rozumu poznať, čo je spravodlivé, ako aj na schopnosť vôle človeka slobodne sa rozhodnúť pre spravodlivosť.

Reformačné učenie o dedičnom hriechu, radikalizované pod vplyvom antipelagiánskeho Augustína, vyvolalo značné kontroverzie už počas Lutherovho života. Dostalo sa pod paľbu kritiky zo strany osvietenstva (zdôrazňujúceho slobodu a možnosť zdokonaľovania človeka) (Raatz 2017, 38),¹ ktoré nadväzovalo na renesančný dôraz na *dignitas hominis* a možnosť formovania človeka ako *imago dei*. Ako problematcké sa javí negatívne hodnotenie schopností človeka vyplývajúce z porušenosťi (*corruptio*) podstaty človeka

¹ K súčasnej evanjelickej interpretácii hamartológie [sic] pozri (Gestrich 2003).

v dôsledku „dedičného hriechu“. Pod vplyvom rozvoja historicko-kritickej exegetickej metódy osvietení odmietali nekritické čítanie mýtu z Prvej knihy Mojžišovej o stvorení a páde Adama a Evy, ako aj odvolávanie sa na autoritu Písma v antropologických úvahách. Lutherove výroky o rozume človeka ako o „múdrej prostitútke, ktorá pôjde tam, kde zaplatia najviac“,² vyvolávajú dodnes nepochopenie, ba až rozčarovanie. Zdá sa, akoby Luther identifikáciou augustínskeho učenia o konkupiscencii so samotným dedičným hriechom vytvoril deterministický systém, v ktorom prirodzená vôľa potomkov Adama nemôže chcieť byť slobodná. Je Luther náboženský mysliteľ, ktorý svojím dôrazom na *sola fide* vovádza do fideizmu, alebo sa napriek všetkým reformačným snahám v oblasti cirkvi a teológie stal protagonistom reakčného ducha?

Na druhej strane stojí Lutherov známy výrok na ríšskom sneme vo Wormse (1521) pred cisárom Karolom V. o tom, že neodvolá obsah svojich diel, pokiaľ nebude presvedčený svedectvami písem (*testimoniis scripturarum*) alebo rozumovými dôvodmi (*ratione evidente*), pretože nie je ani bezpečné, ani správne ísť proti svedomiu (*conscientia*).³ Odvolávka na svedomie nie je originálnou myšlienkou Luthera. Nekonať proti svedomiu je pevnou súčasťou aj morálnej teológie Tomáša Akvinského (Wolf 1954, 188-191). To reformačné v Lutherovom výroku je pozdvižnutie autority slova Božieho a rozumných dôvodov na najvyššie autority, pokiaľ ide o rozhodovanie, konanie a svedomie človeka (Mühlhaupt 1973, 76-82).

Lutherova antropológia je radikálna, ale nie antiracionalistická. Lutherove kritické názory na schopnosti ľudského rozumu a jeho vysoké hodnotenie rozumu treba vidieť diferencovane. V prvej časti článku bude predstavená Lutherova teologická antropológia s dôrazom na problém slobody rozhodovania a v druhej časti s dôrazom na (dedičný) hriech. V tretej časti pôjde o Lutherov pohľad na učenie o dvoch ríšach, založené na prirodzenom zákone, a v poslednej časti ukážeme jeho chápanie Zlatého etického pravidla ako lásky *agapé*. V závere bude poukázané na pozitívne hodnotenie sekulárnej sféry v Lutherovej teológii s dôrazom na spravovanie spoločnosti na základe rozumu.

1. Lutherova teologická antropológia. Dlhú filozofickú diskusiu o tom, či je najvyššou duševnou kapacitou človeka rozum, resp. vôľa, Luther pod vplyvom hebrejského jazyka rieši tak, že o sile ľudského rozumu a vôle človeka hovorí ako o „srdci“ človeka⁴ (Ebeling 1991, 384). „Srdce“ je centrom najvyšších duševných i duchovných schopností a prejavuje sa v existenciálno-relačnom poňatí ako otvorenosť vzťahu človeka k Bohu a k iným ľuďom. Ako uvidíme neskôr, porušenosť vzťahu k Bohu je predpokladom problematiky reformačnej hamartológie a vedie k soteriologickým úvahám. Takéto úzke prepojenie teologickej antropológie so soteriológiou ukazuje, prečo úvahy o neslobodnom rozhodovaní (*de libero arbitrio*) podľa Luthera patria k hlavnej časti evanjelického učenia.

² WA 51: 126. Por. WA 10 I: 1.326; WA 18: 164; WA 24: 182.

³ WA 7: 838.4-8. (Krüger 1984, 222-225; por. Schilling 2017, 196-197).

⁴ WA 40 II: 425.1-2; WA DB 3: 52.23-25.

Prvý významný posun v Lutherovej teologickej antropológii sa začal polemikou o možnostiach rozhodovania v oblasti spásy na základe vlastných síl človeka počas druhého semestra prednášok k Listu Rímskym (1515/1516) (Grane 1975, 72-99). Priamym popudom bolo Lutherovo oboznámenie sa s Augustínovými antipelagiánskymi spismi, ktoré boli v roku 1506 vydané v Bazileji. Lutherova kritika sa stupňovala v dišpute *Quaestio de viribus et voluntate hominis sine gratia disputata* (1516).⁵ Otázka slobodného rozhodovania sa koncentrovala v teologumene o *facere quod in se est*, o *meritum de congruo* a o *meritum de condigno*.⁶ Podľa všeobecného konsenzu panujúceho medzi teológmi žiadne skutky nie sú záslužné pred Bohom samy osebe (*de congruo*) bez pomoci Božej milosti. Vzťah medzi Božím udelením milosti a snahou človeka v stave bez milosti je založený skôr na zmluve (*pactum*) o prijatí (*acceptatio*) danej Bohom, ako na hodnote samotných skutkov, vyplývajúcej z Božej slobody dávajúcej „tak veľa za tak málo“. Preto sú snaženia o dobré skutky záslužné vďaka milosti Božej akoby len z polovice (*de condigno*). Od 13. storočia sa čoraz viac dostáva do popredia otázka, či si človek v stave nespravodlivosti bez milosti Božej môže zaslúžiť udelenie prvej milosti (Schwarz 1962).

Antropologickým predpokladom bola náuka o hnutí (*motus*) vôle človeka. Na základe tohto filozofického konceptu Aristotelovej filozofie ide o pohyb, ktorý konštituuje spravodlivosť, resp. nespravodlivosť. Toto „malé hnutie“ (*parvulus motus*) duše sa môže cez rozhodnutie vôle (*actus elicitus*) dopracovať k stavu pravej lásky k Bohu (*diligentia*).⁷ Luther kritizuje učenie D. Scotusa a G. Biela, ktorí pri pohľade na schopnosti človeka nehovorili o skorumpovanosti, ale iba o oslabení sily vôle. Na základe schopnosti milovať stvorené veci a to, čo je ontologicky nižšie, by mal človek dokázať milovať Stvoriteľa ako to, čo je ontologicky vyššie.⁸

Centrálnym miestom kritiky scholastickej náuky o *facere quod in se est* sa stáva Lutherova *Heidelbergská dišputa* (1518). Toto uvedenie wittenberského teologického programu po prvý krát mimo územia Saska sa v tézach č. 13-15 explicitne zaoberá slobodným rozhodovaním. V 13. téze Luther hovorí: „Slobodné rozhodovanie [po páde] do hriechu existuje iba ako pojem a ak koná to, čo je mu vlastné, tak hreší smrteľnými hriechmi.“⁹ Takáto radikálna interpretácia porušenia vôle bola odsúdená v pápežskej bule *Exsurge Domine* (1520) v článku 36.¹⁰

Než sa v prvej polovici dvadsiatych rokov 16. storočia rozvinula najznámejšia výmena názorov medzi Lutherom a Erazmom Rotterdamským, mal teda Erasmus dosť času spoznať Lutherove pozície. Vo svojom spise *De libero arbitrio* (1524) sa na jednej strane

⁵ WA 1: 147.10-149.18.

⁶ WA 1: 147.10-149.19.

⁷ K ranému Lutherovi pozri (Dieter 2001, 301-347). Z neskoršieho obdobia je cenná *Disputatio de homine* (1536), tézy č. 28-31; WA 39 I: 176.24-32.

⁸ Priamo proti tomu hovorí 13. téza v *Disputatio contra scholasticam theologiam* (1517); WA 1: 224.28-29. Por. Scotovu epistemológiu in: (Ján Duns Scotus 2006, 101-103).

⁹ WA 1: 354.5-6; WA 18: 714.31-36.

¹⁰ Por. Lutherovu obranu v spise *Grund und Ursach aller Artikel D.M. Luthers* (1521); WA 7: 445.30-451.7.

chcel vyhnúť semipelagianizmu nominalistických teológov, na druhej strane sa chcel vyhnúť, ako sa vyjadril, „manicheizmu“ Lutherovho chápania hriechu. Navrhoval tretiu, strednú cestu, zachovávajúcu možnosť apelu na etické konanie človeka (Reinhuber 2000, 62-81). Proces nastúpenia cesty spravodlivosti u človeka prirovnával k malému dieťaťu, ktoré nevie chodiť, ale snaží sa zo všetkej sily, a preto ho láskavý otec vedie za ruky a podopiera. Zároveň ho motivuje jabĺčkom, ktoré mu ponúka ako odmenu (ERASMUS, Rotterdamský 2006, 174). Erazmus končí tým, že väčšina aktivity spočíva na otcovi, ale aj dieťa muselo niečo urobiť. Je to čosi veľmi maličké, takmer až zanedbateľné, ale predsa to musí byť niečo: „nonnihil“.

Základný rozdiel medzi Erazmom a Lutherom v otázke slobodného rozhodovania spočíva v tom, že Erazmus číta Písmo ako zdroj náuky kresťanskej cirkvi, ktorý musí prejsť kritikou rozumu. V spise *De libero arbitrio* sa venuje biblickým textom v prvých dvoch kapitolách, v druhých dvoch – tých najhlavnejších – nie je ani jeden biblický citát. Luther, ktorý Erazmove pozície vnímal už v roku 1516 ako pelagiánske,¹¹ v *De servo arbitrio* v podstate vykladá Evanjelium podľa Jána a Pavlov List Rímskym. Pointa *De servo arbitrio* sa v podstate zhoduje s tézami *Heidelberskej dišputy*: „Slobodné rozhodovanie po páde do hriechu môže konať dobro iba pasívne, ale pri konaní zla je stále aktívne“ (téza č. 14), pričom „ani v stave nevinnosti nemohlo [slobodné rozhodovanie] zotrvať vďaka aktívnemu chceniu, malo iba pasívnu možnosť, teda o to menej mohlo napredovať v dobre“¹² (téza č. 15).

Možno zhrnúť, že slobodné rozhodovanie bez milosti ako snaha o obrátenie sa k Bohu podľa Luthera v silách prirodzeného človeka nie je. Slobodná voľba patrí jedine Bohu.¹³ Pôsobenie vôle človeka nie je popreté, rozhodovanie je jeho vlastné, no pritom si v oblasti duchovna volí cestu, ktorá k spravodlivosti nevedie, ba je orientovaná priamo proti Bohu: „Človek nemôže prirodzene chcieť, aby Boh bol Bohom. Dokonca je to naopak: sám chce byť bohom a chce, aby Boh bohom nebol.“¹⁴

S možnosťou voľby súvisí možnosť rozumového poznania Božieho konania vo svete. Lutherovo presvedčenie vyznieva radikálne: Rozum človeka je poznačený zásadnou „porušenosťou“ a „slepotou“ (*caecitas*), takže rozum nedokáže „vidieť“, ako sa Boh dáva človeku poznať a nie je schopný svoju porušenosť pochopiť¹⁵ (Lohse 1957). Metafyzickú teológiu Luther nazval „teológiou slávy“ a programovo ju odmietol v *Heidelberskej dišpute* (1518). Paradoxnosť Lutherovho uvažovania vystihuje tzv. „teológia kríža“, v ktorej

¹¹ Priamo v Lutherovom liste Spalatinovi z 19. októbra 1516; WA BR 1: 70.4-16. Recepcii výmeny názorov humanistami a reformačnými teológmi sa venuje Kolb (Kolb 2005).

¹² WA 1: 354.7-10; WA 18: 691.20-39.

¹³ WA 18: 615.12-30.

¹⁴ WA 1: 225.1-2, *Disputatio contra scholasticam theologiam*, téza č. 17. Por. WA 18: 638.4-11; por. (Thaidigsmann 1983, 27). Táto téza poukazuje na rozdiel medzi Lutherom a zetizovaným prístupom k dedičnému hriechu u I. Kanta. Kant hovorí o *corruptio* ľudského srdca, ktoré sa ukazuje ako náklonnosť (*Hang*) slobodného rozhodovania (*Willkür*) k maximám založeným na iných zákonoch, nie na morálnom zákone (Kant 2003, 36).

¹⁵ WA 40 II: 66.12-14.

poukazuje na to, že človek nie je schopný uniknúť z prekrútenej lásky k tomu, čo považuje za dobré (*amor hominis*), pretože postuluje, že cesta k tomu vedie cez poznanie Boha v súcne, v pravdivom a v dobrom (*ens, verum, bonum*). Vyzdvihovaná láska k poznaniu (*amor sciendi*) je ale prehliadaním Božej lásky (*amor dei*), ktorá tvorí to, čo je lásky hodné, tam, kde už nič nie je (*nihil*).¹⁶ V duchu Pavlovho 1K 1, 18-25 sa takáto „anihilácia teológie kríža“ dá zvrátiť len tak, že „teológ slávy“ prejde procesom „*stultificari in Christo*“, aby pochopil moc Božej lásky (Thaidigsmann 1983, 22).

Lutherov primárny záujem je pastorálny. Chce poukázať na praktické dopady takéhto stavu v oblasti duchovného života človeka, a nie atakovať filozofické uvažovanie ako také. Lutherovi nešlo o opis hriechu, ale o to, aby v človeku precitlo svedomie, ktoré otvára priestor na pastorálnu, katechetickú a homiletickú prácu (Krüger 1984, 224).¹⁷ Neschopnosť odkryť Božie pravé konanie čisto rozumovým uvažovaním sa prejavuje v dvoch formách. V prvom prípade ide o racionálnu predstavu Boha, ktorý v hneve súdi hriešnikov za ich nespravodlivé skutky (*iustitia distributiva*). Rozum sa pýta na absolútneho Boha v jeho sláve alebo, ako hovorí Luther v *De servo arbitrio*, hľadá len nahého Boha (*deus nudus*). *Deus absolutus* a ľudská (hriechom poznačená) prirodzenosť sú si navzájom nepriateľmi a človeku zostáva zúfalstvo (*desperatio*).¹⁸ Druhé pokrivenie vyplývajúce z nejasného uvažovania v duchovných veciach je subtílnejšie a častejšie. Ukrýva sa pod zdaním zbožnosti a náboženskosti za ničotnými náboženskými úkonmi. Pomocou psychologického pozorovania Luther ukazuje, ako takýto „náboženský“ človek nehľadá Boha, ale svoju česť a hodnotu. Zdôvodňovanie skutkov, ktoré zahŕňajú hriech a sprostredkujú zdanie svätosti, nazýva Luther *theologia civilis*. Racionálny aspekt takéhto uvažovania sa objavuje v narábaní so spravodlivosťou podľa hesla: „Ak dáš ty, dám aj ja“. „Zaslepený“ rozum uvažuje v teológii spôsobom neteologickým, teda podľa vlastného presvedčenia a bez snahy pochopiť „Božiu logiku“. Lutherova kritika sa v podstate neupriamuje na rozum ako taký. Najkritickejší je k falošnej cirkevnej nábožnosti obrnenej prirodzeným rozumom.

2. Hriech. Lutherovo asertorické dôvodenie týkajúce sa totálnosti a univerzálnosti hriechu treba chápať v zmysle slov o dedičnom hriechu. Obsahovo, ale aj formálne Luther vychádza z novozmluvného podobenstva o „strome, ktorý prináša zlé ovocie“ (Mt 7, 17; Mt 12, 33). Pri bližšom pohľade na výklady jednotlivých motívov tohto podobenstva sa ukazuje kritika scholastického učenia o cnostiach, založeného na Aristotelovej *Etike Nikomachovej*, a to v tom zmysle, že strom sa nestáva „zlým“ až vtedy, keď prinesie zlé ovocie.¹⁹ Naopak, ovocie je len prirodzeným znakom kvality stromu. V reformačnom spise *De libertate christiana* (1520) to Luther vyjadril vo vedomej opozícii k scholastickej teológii: Človek sa nestáva hriešnikom preto, že koná hriešne skutky, ale človek koná

¹⁶ WA 1: 354.35-36.

¹⁷ Pozri Lutherovu interpretáciu učenia „o troch svetlách“ v závere spisu *De servo arbitrio*.

¹⁸ WA 18: 784.

¹⁹ WA BR 1: 70.29-31.

hriešne skutky, lebo je hriešnikom už prv.²⁰ Pomocou podobenstva z Mt 7 a Mt 12 vyjadruje Luther popri univerzalite a totalite aj tretí aspekt hriešnosti: radikálnu porušenosť (*corruptio*). Pojem *peccatum radicale* (*Wurzelsünde*) je čisto lutherovský a je významovo presnejší ako zaužívaný pojem „dedičný hriech“, pretože pri interpretácii nenabáda k biologizujúcim ani právnym konotáciám (Batka 2014, 234-247). „Hriech od koreňa“ je základným hriechom v pravom slova zmysle, ktorý, hoci je skrytý, stojí na začiatku ľudskej existencie a podobne ako koreň stromu „vyživuje“ všetky sily ľudského bytia. Koreň nie je formovaný stromom a ani „polepšenie“ koreňa skrze ovocie nie je možné. *Peccatum radicale* je zostávajúca a nezničiteľná veličina dokonca aj v živote pokrsteného kresťana. Tým sa prehĺbila priepasť medzi katolíckou a reformačnou teológiou v článku o človeku súčasne spravodlivom i hriešnom (*simul iustus et peccator*) (Pesch 1999, 135-144). Koreň vyháňa neustále nové výhonky a svoju vitalitu stratí až vtedy, keď strom prestane žiť. *Peccatum radicale* vyjadruje fundamentálnu antropologickú konštitúciu človeka, ktorú Luther vníma ako zásadnú „porušenosť“ (*corruptio*), prejavujúcu sa u človeka ako neschopnosť plne z vlastných duchovných síl dôverovať Bohu. Byť neveriacim podľa Luthera teda nie je ateizmus, ale v zmysle hebrejského pojmu *hattaa* je hriechom ako „minutie cieľa“, čo sa podľa Luthera primárne prejavuje v nedôvere k Bohu, nie v hriešnom či neetickom konaní²¹ (Bayer 2003, 162).

Možno povedať, že Lutherova teologická antropológia je úzko spätá s Lutherovým celkovým prístupom k teológii. V roku 1532 v úvode *Enarratio* (*Prednášky k Žalmu 51*) Luther študentom predostrel definíciu teológie a jej subjektu (*subiectum theologiae*). Lutherova definícia je v porovnaní s tradíciou originálna: Teológ hovorí o „človeku vinnom a vydanom do záhuby a o Bohu ospravedlňujúcom a zachraňujúcom“.²² Z Lutherovho pohľadu nie je každá reč o Bohu pravou teológiou, pretože teológia je umením rozlišovania medzi tým, čo sa myslí pod pojmami človek, hriech, spravodlivosť či Boh.²³ Z toho vyplýva rozlišovanie rozumu človeka v jeho vzťahu k dvom druhom spravodlivosti: spravodlivosti viery, ktorá nie je závislá od žiadnych skutkov a zakladá sa jedine na milosti a viere (*iustitia aliena et infusa*), a spravodlivosti v zmysle spravodlivého života (*iustitia nostra et propria*).²⁴ Rozlišovanie v človeku znamená, že každý človek žije ako súkromná osoba, no aj v „úrade“ (*officium*) v spoločenskom systéme, a tieto dva momenty musí sklbiť v jednom živote.²⁵

3. Rozum a prirodzený zákon. Lutherovo učenie o dvoch ríšach. Cieľom soteriologickej je náprava a napredovanie človeka vo všetkých vzťahoch: k Bohu, k sebe samému i k iným ľuďom: „To je naša teológia, keď učíme správne rozlišovať dve spravodlivosti,

²⁰ WA 7: 61.26-38.

²¹ WA 40 II: 339.1.

²² WA 40 II: 328.17-18. Porovnanie so scholastickým systémom pozri in: (Chabada 2007).

²³ WA 40 II: 342.11-15. Por. aj *Dictata super Psalterium*; WA 3: 12.2-3.

²⁴ *Sermo de duplici iustitia* (1519); WA 2: 145.10 a WA 2: 146.36-37.

²⁵ WA 2: 150.35-36.

aktívnu a pasívnu, aby sme nemiešali morálku a vieru, skutky a milosť, spoločenský a náboženský život. A obidve spravodlivosti sú dôležité, ale každá má viesť k svojmu vlastnému cieľu.“²⁶ Od úvah o úlohe zákona a evanjelia v tomto procese sa Luther dopracoval k prehodnocovaniu pohľadu na zákon (*lex*). Jasný dôraz položil na jeho teologické použitie (*usus elenchthicus*). Takéto použitie zákona vyplýva však z osvietenia rozumu a precitnutia vôle pôsobením Ducha Svätého. No zákon má svoje miesto aj ako súčasť stvoreného poriadku, a teda týka sa – v rovine prirodzeného zjavenia – všetkých ľudí rovnako. Ide o použitie v oblasti ľudského spolužitia (*usus politicus*).²⁷ Otázky, ktoré reformačný Luther riešil, boli dve: 1. Ako sa dosahuje spravodlivý život v živote kresťana, ak je ospravedlnený len vierou? 2. Akým zákonom sa má riadiť spoločenský život, ak na ňom participujú i kresťania?

V spise *Über das 1. Buch Mose* (1527) Luther rozvíja myšlienku prirodzeného zjavenia, z ktorého vyplýva prirodzený zákon ako Boží zákon pre všetky národy.²⁸ Aj iné náboženstvá a filozofické systémy participujú na prirodzenom zákone. Boh prenechal svetu vládu rozumu, preto musel dať aj prorokov, ľudí s odvahou a múdrosťou, ktorí učia cnosti, právu a múdrosť ukazujúcej, ako dosiahnuť časné dobro, česť, pokoj na zemi. Medzi nekresťanskými mysliteľmi vynikali napr. Platón, Aristoteles, Cicero, Demostenes, aby boli „apostolmi a prorokmi, Mojžišom, Eliášom, Izaiášom pre pohanov“.²⁹

Prirodzený zákon vplýva aj na vzťah kresťanstva k zákonu v Starej zmluve: „Židovstvo má Mojžiša, ktorý nádherne a najlepšie zhrnul to, čo žiada prirodzený zákon. No kresťania majú Krista a jeho náuku. Na základe *Pentateuchu* a *Dekalógu* platí pre kresťanov to, čo potvrdil Ježiš Kristus a čo vyplýva z prirodzeného zákona.“³⁰ Ak by človek chcel prijať čo i len jedno prikázanie bez súhlasu prirodzeného rozumu či Novej zmluvy, tak musí poslúchať celý Mojžišov zákon so všetkými prikázaniami, ceremoniálnymi a kultovými predpismi.³¹ Platí tu obojstranný vzťah: *Dekalóg* je posudzovaný z hľadiska prirodzeného zákona, a prirodzený zákon je najlepšie vyjadrený v *Dekalógu*.³²

Luther je presvedčený, že každý človek dokáže rozumom poznať čo má konať vo sfére správy sveta a vo sfére prirodzených stvoriteľských stavov (*ecclesia, oeconomia, politia*),³³ ktoré reprezentujú „Boží poriadok“ (*göttliche Ordnung*) vo svete. Svetský

²⁶ *In epistolam S. Pauli ad Galatas commentarius* (1535); WA 40 I: 45.24-28.

²⁷ WA 39 I: 441.2-3; WA 40 I: 479.17-18.

²⁸ WA 24: 10.3-11.

²⁹ *Der 101. Psalm ausgelegt* (1534-1535); WA 51: 243.2-8.

³⁰ V diele *Wider die himmlischen Propheten, von den Bildern und Sakrament* (1525) Luther argumentuje, že jeden voľný deň v týždni bez práce vyplýva z prirodzeného rozumu. Ak Mojžiš učí o svätení sviatočného dňa, tak učí v zhode s prirodzeným rozumom (WA 18: 81.18-82.6; por. WA 24: 7.7-31).

³¹ WA 18: 75.11-76.8; WA 16: 390.5-19. To neznamená, že Luther znevažuje *Dekalóg*. Naopak, považuje ho za najlepšie vyjadrenie prirodzeného zákona.

³² WA 16: 392.11-393.16; WA 50: 312.1-337.8.

³³ Carl Braaten pripomína, že v luteránskej teológii učenie o prirodzenom zákone patrí do článku o stvoriteľskom poriadku a stvoriteľských stavoch (Braaten 2011, 9). Na rozdiel od stredovekej náuky Luther vyňal *politia* spod nadvlády *ecclesia*. Zároveň interpretoval *ecclesia* (vzťah Boha k človeku) a *oeconomia* (manželstvo, rodina a domácnosť) ako univerzálne stavy, do ktorých patria všetci ľudia.

zákon je v konečnom dôsledku súčasťou Božieho zámeru a diela (por. R 13,1-7; 1Pt 2,13-21). Lutherovo pomerne nesystematicky rozpracované (Wernisch 2011, 44-46) učenie o dvoch ríšach vychádza teda z predpokladu, že ríša sveta má za cieľ všeobecné blaho, na ktorom sa majú podieľať všetci ľudia. Aj prehĺbené náboženské prežívanie kresťana sa má prejavovať predovšetkým v civilnej sfére. Wilhelm Dilthey to pri chvále Lutherovho reformačného spisu *An den christlichen Adel deutscher Nation* (1520) formuluje takto: „Sférou skutkov viery je sekulárna spoločnosť a starosť o poriadok v nej“ (Dilthey 1972, 22). Prevzatie zodpovednosti za stav svetskej sféry kresťanmi je motivovaný vierou, no prakticky je formovaný rozumom človeka.³⁴ V oblasti správy sveta je rozum vynikajúcim darom Božím,³⁵ napomáhajúcim pravde a spravodlivosti vo svete hriechu (Lazareth 2001, 134). Luther sa zasadzuje o teologické povýšenie sekulárnej sféry: „Práca je bohoslužbou“ (Barth 2009, 482),³⁶ a to aj napriek tomu, že svetský úrad „meča a práva“ sa zaoberá len vonkajšími záležitosťami (*coram hominibus*), a nie oblasťou duše a viery (Mt 10, 28). Preto dobrý vládca nemusí byť „svätý“, stačí ak je „múdry“ (Whitford 2003, 189). Rozdiel medzi postojom kresťana a postojom nekresťana potom podľa Luthera spočíva v schopnosti spojiť svoju službu bližnému s ochotou vzdania sa vlastného práva a prevzatia utrpenia na spôsob „slobody stať sa otrokom“ (Batka 2014, 114; Andersen 2010, 63).

Ako už bolo povedané, viera ľudskému rozumu a rozhodovaniu nepodlieha, pretože viera je Božie dielo skrze Ducha Svätého. V prípade zasahovania vrchnosti do duchovných záležitostí viery platí právo pasívneho odporu (Sk 5, 29: „Boha treba viac poslúchať ako ľudí.“). Na druhej strane ale zachovávanie autority svetskej správy platí pre kresťanov i v prípade tyranie. Použitie násillia na odstránenie tyrana Luther v zásade odmieta, pretože by išlo o narušenie zásadného predpokladu, že vláda vo svetskej ríši je ako taká, aj napriek deformáciám, Božím ustanovením (Lindberg 2012, 116-119). Za povšimnutie stojí to, že panovníka možno zbaviť úradu vtedy, keď sa pomíne na rozume a „stratí sa svetlo rozumu“.³⁷ V takejto situácii je dokonca žiaduce použitie všetkých legálnych a rozumných prostriedkov na zmenu pomerov (Wernisch 2011, 79-82).

4. Láska: Zlaté pravidlo. V duchu paradoxnej výpovede spisu *Von der Freiheit eines Christenmenschen* (1520), ktorý je považovaný za reformačný („Kresťan je slobodným pánom nad všetkým a nikomu nie je poddaný. Kresťan je poníženým služobníkom všetkého a každému poddaný“),³⁸ platí, že kresťan nežije viac sebe ale v Kristovi (skrže vieru) a v bližnom (skrže lásku). No ani nekresťan nie je vyňatý z vlády zákona Božieho,

³⁴ Ako dobrý príklad slúži Lutherovo nazeranie na manželstvo ako na „svetskú záležitosť“ (*weltlich Ding*). Kresťania nemajú manželstvo pokladať za prostriedok spásy, nemôžu ho však ani prenechať svojvôli zákonodarcu. Vláda má zodpovednosť za správne spravovanie manželských záležitostí, pretože starostlivosť o jeho zachovávanie patrí do oblasti prirodzeného rozumu.

³⁵ O vysokom hodnotení rozumu ako „res optimum et divinum“ – ale vo veciach tohto života – pozri Lutherovu dišputu *De homine* (1536), tézy č. 4 a 6; WA 39 I: 175.9-15.

³⁶ Barth podčiarkuje Lutherovu snahu nedeliť kresťanský život na sekulárnu a duchovnú sféru.

³⁷ WA 19: 634.26-27.

³⁸ WA 7: 49.22-25.

avšak vo forme prirodzeného zákona. Luther síce učenie o *lex aeterna* neprijal, zachoval však Pavlovo učenie o prirodzenom zákone, ktorý je vpísaný do srdca človeka.³⁹ Napätie medzi prirodzeným zákonom a zjaveným zákonom existuje, no napriek silnému hamartologickému rozmeru Lutherovej teológie platí, že prirodzený rozum má ešte „nejakú tmavú iskričku známosti“, že Boh je (R 1,19), a v srdci má aj „známost' o učení zákona“.⁴⁰ Základnou črtou Lutherovej teologickej etiky je to, že Zlaté etické pravidlo považuje za súčasť prirodzeného zákona (por. Mt 7,12; L 6,31; R 13,8-10).⁴¹ V Zlatom etickom pravidle ide o snahu preniesť sa do situácie druhého človeka a konať podľa toho, čo je mu na prospech a čo potrebuje⁴² (Andersen 2010, 59). V podstate ide o Božiu lásku *agapé*, ktorá je sebadávajúcou sa láskou. Význam tohto prístupu sa ukáže, keď si uvedomíme, že láska *agapé* je vlastne základom dobrého skutku a naplnením dobrého úmyslu pri dodržiavaní zákona v živote kresťana. Ide o „čisté srdce“, čím sa myslí celý postoj duše (*anima*), ducha (*spiritus*), chápania (*intellectus*), vôle (*voluntas*) a citov (*affectus*).⁴³ Znovu sa zmysel *Dekalógu* ukazuje najjasnejšie pri jeho interpretácii ako súčasti prirodzeného zákona prostredníctvom Zlatého etického pravidla, čo Luther majstrovsky predviedol v *Malom a Veľkom katechizme*. Ak človek zachová lásku ako hlavné kritérium, naučí sa s ľahkosťou rozlišovať všetky veci, a to aj bez právnych nariadení. Ak však lásku a prirodzený zákon opustí, nedokáže usudzovať o práve správne a prekrúca ho proti prirodzenému poriadku.⁴⁴

O jednote prirodzeného zákona a Zlatého etického pravidla hovoril už v polovici dvadsiateho storočia Franz Lau (Lau 1952, 51-52) no túto myšlienku rozvinuli nordickí interpretátori Lutherovej teológie (Haikola 1967, 132). Výrazne sa jej venoval fínsky teológ Antti Raunio (Raunio 1993). Raunio dokazuje, že spoločným princípom Božieho konania vo stvorení, v inkarnácii, vo vykúpení, ale aj konania všetkých ľudí vo svetskej sfére i konania kresťanov medzi sebou navzájom je Zlaté etické pravidlo, predovšetkým s ohľadom na ľudí utláčaných nedostatkom, strádaním a nepravosťou (Altmann 2015, 226).

Silnou stránkou takejto interpretácie je to, že prekonáva rozdelenie etiky, podľa ktorej by prikázanie lásky začínalo tam, kde končí prirodzený zákon. Lutherovo učenie o dvoch ríšach môže byť odpoveďou na otázku, ako sa dá naplniť prirodzený zákon. Prirodzený zákon je vždy zákonom Božej lásky a znamená snahu preniesť sa do situácie toho druhého a konať podľa toho, čo je na prospech blížnemu. Klasickým príkladom takejto služby pre blaho blížneho je Lutherov dôraz na povinné vzdelávanie chlapcov

³⁹ WA 16: 379.30-31. Por. WA 24: 10.3-5; WA 16: 431.28-29; WA 39 I: 454.15.

⁴⁰ WA 16: 371.5-372.3. Por. WA 11: 280.12-19; WA 40 II: 66.34-67.14; WA 42: 205.23-24.

⁴¹ WA 18: 80.30-37. Por. aj WA 11: 279.11-12.

⁴² WA 19: 638.31-31.

⁴³ WA 40 II: 425.16-20.

⁴⁴ WA 11: 279.19-24; WA 39 I: 374.2-5.

i dievčat v školách.⁴⁵ V Lutherovej teológii ide o lásku formovanú vierou, a nie o vieru formovanú láskou, ktorá v konečnom dôsledku dokáže prihliadať na kontext a hľadať nové etické riešenia⁴⁶ (Andersen 2010, 307-314).

Záver. Označenie Lutherovej antropológie ako „pesimistickej“ nevystihuje podstatu Lutherovho myslenia. Lutherovo negatívne hodnotenie schopností človeka v otázkach spásy formoval skôr jeho „realistický“ pohľad na život a pripustenie radikálnych otázok, ktoré Písmo a teológia kladú človeku. Počiatok reformácie môže vyznievať ako hľadanie odpovedí na otázky o konci (kresťanského) života v očistci (*Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*, známe ako *95 výpovedí*). V konečnom dôsledku bola reformácia návratom k počiatkom cirkvi v zameraní na evanjelióvu zvesť o Božej spáse (*soteria, Heil*), určenej hriešnemu človeku. Išlo o re-formovanie toho, čo bolo z-deformované „modernou“ scholastickou teológiou, ktorá do teológie preniesla filozofickú logiku a aristotelovskú etiku. Tým sa z Lutherovho pohľadu do teológie vniesol spôsob uvažovania, ktorý nebol podriadený autorite slova Božieho. Hlavným posolstvom reformácie bolo volanie po zmene zmýšľania (*metanoia*) s cieľom prinavrátiť kresťanský život do pôvodného stavu v duchu Biblie a apoštolského učenia.

Lutherova kategória *peccatum radicale* provokuje a ruší mnohé teórie o schopnostiach človeka tým, že kladie otázky, ktoré idú hlbšie ako „otázky človeka o pravde“. Lutherova teológia kladie fundamentálne „otázky o pravde človeka“ a pýta sa na jeho podstatu. Reformačná teológia na druhej strane zachováva učenie o prirodzenom zákone a schopnosti človeka spravovať podľa neho svet pre blaho blížnych. Ľudské zákony sa odvíjajú od univerzálneho prirodzeného zákona. Prirodzený zákon je súčasťou stvoreného poriadku a nie je nezávislý od Božieho zákona. Naopak, slúži Božiemu zámeru a dosiahnutiu dobrého cieľa pre svet. Naplnenie prirodzeného zákona vidí Luther v Zlatom etickom pravidle ako prejav Božej lásky *agapé*. V Lutherovej etike je humanita teologicky zakotvená a je pozdvihnutá jej úloha v sekulárnom svete. V súčinnosti s rozumom môže človek prihliadať na kontexty a hľadať riešenia. Láska vytvára možné variácie v rovine ľudského zákona i etiky s ohľadom na prospech a blaho blížneho. Silná stránka Lutherovho učenia je v jeho tvrdení, podľa ktorého v Božom svete by nemali existovať dve rôzne etické kritériá: pre veriacich a pre neveriacich. Je potrebné korigovať predpoklad, že kresťanstvo prinieslo úplne nový etický systém, ktorý sa v iných náboženstvách, resp.

⁴⁵ WA 15: 27-53, *An die Ratsherren aller Städte deutsches Lands, dass sie christliche Schulen aufrichten und halten sollen* (1524); WA 30 II: 517-588, *Eine Predigt, dass man Kinder zur Schule halten solle* (1530).

⁴⁶ Výstižne sumarizuje Lazareth (Lazareth 2001, 229): „Je zrejmé, ako obratne Luther napĺňa dvojitý zámer v jeho evanjelickom výklade Božieho zákona: (1) nerobí žiadne náboženské kompromisy so židovským zákonom na úrovni zákon-slobodné evanjelium (*coram Deo*), zatiaľ čo zároveň (2) na etickej rovine, hľadá spoločný základ ako so židmi, tak aj so všetkými ostatnými ľudskými bytosťami, ktoré majú univerzálne do srdca vpísaný Boží prirodzený zákon lásky, aj keď už vo forme porušenej hriechom (*coram hominibus*).“

kultúrach nenachádza. Predpoklad spoločného morálneho základu pre všetkých otvára možnosť dialógu o morálke s inými náboženstvami a etickými systémami.

Literatúra

- ALTMANN, W. (2015): *Luther and Liberation. A Latin American Perspective*. 2. vyd. Minneapolis: Fortress Press.
- ANDERSEN, S. (2010): *Macht aus Liebe. Zur Rekonstruktion einer lutherischen politischen Ethik*. Berlin: De Gruyter.
- BARTH, H.-M. (2009): *Die Theologie Martin Luthers. Eine kritische Würdigung*. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus.
- BATKA, L. (2014): Aspekt slabosti a sily viery v evanjelickej etike. Sloboda stať sa otrokom. *Testimonia Theologica*, 7 (2), 102-116.
- BATKA, L. (2014): Luther's Teaching of Sin and Evil. In: Kolb, R. – Dingel, I. – Batka, L. (eds.): *The Oxford Handbook of Martin Luther's Theology*. Oxford: Oxford University Press, 231-253.
- BAYER, O. (2003): *Martin Luthers Theologie*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- BRAATEN, C. (2011): A Lutheran Affirmation of the Natural Law. In: Baker, R.: *Natural Law. A Lutheran Reappraisal*. St. Louis: CPH, 3-16.
- DIETER, T. (2001): *Der junge Luther und Aristoteles: Eine historisch-systematische Untersuchung zum Verhältnis von Theologie und Philosophie*. Berlin: De Gruyter.
- DILTHEY, W. (1972): The Interpretation and Analysis of Man in the 15th and 16th Centuries. In: Spitz Lewis, W.: *The Reformation. Basic Interpretations*. 2. ed. Lexington, Massachusetts: Heath and Company.
- EBELING, G. (1991): *Evangelische Evangelienauslegung. Eine Untersuchung zu Luthers Hermeneutik*. 3. Ausg. Tübingen: Mohr Siebeck.
- ERASMUS, Rotterdamský (2006): *De libero arbitrio*. Prel. Korteová Karla. Praha: OIKOYMENH.
- GESTRICH, Ch. (2003): *Peccatum – Studien zur Sündenlehre*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- GRANE, L. (1975): *Modus loquendi theologicus. Luthers Kampf um die Erneuerung der Theologie (1515 – 1518)*. Brill: Leiden.
- HAIKOLA, L. (1967): Luther und das Naturrecht. In: Junghans, H.: *Vierhundertfünfzig Jahre Lutherische Reformation 1517 – 1967. Festschrift für Franz Lau zum 60. Geburtstag*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- CHABADA, M. (2007): Problém nutnosti, vedeckosti a charakteru zjavenej teológie u Jána Dunsca Scota. *Acta*, 6 (1-2) Bratislava: RCMBF UK, 16-47.
- KANT, I. (2003): *Die Religion innerhalb der Grenzen der bloßen Vernunft*. Vyd. Stangneth, Bettina. Hamburg: Felix Meiner Verlag.
- KOLB, R. (2005): *Bound Choice, Election, and Wittenberg Theological Method. From Martin Luther to the Formula of Concord*. Grand Rapids, Michigan: Eerdmans Publishing Company.
- KÖPF, U. (2016). Theologie als Wissenschaft. In: Leppin, V.: *Thomas Handbuch*. Mohr Siebeck: Tübingen, 279-291.
- KRÜGER, F. (1984): Gewissen – Reformation. In: Müller, G.: *Theologische Realenzyklopädie XIII*. Berlin: De Gruyter, 222-225.
- LAU, F. (1952): *Luthers Lehre von den beiden Reichen*. Berlin: Evangelische Verlagsanstalt.
- LAZARETH, W. (2001): *Christians in Society. Luther, the Bible and Social Ethics*. Minneapolis: Fortress Press.
- LINDBERG, C. (2012): Sanctification, Works, and Social Justice. In: Whitford, D.: *T&T Clark Companion to Reformation Theology*. London: T&T Clark International.

- LOHSE, B. (1957): *Ratio und Fides. Eine Untersuchung über die Ratio in der Theologie Luthers*. Göttingen: Vandenhoeck.
- LUTHER, M. (1883): *D. Martin Luthers Werke*. Kritische Gesamtausgabe. Weimar: Hermann Böhlau. (WA). Deutsche Bibel (WA DB). Briefe (WA BR).
- MÜHLHAUPT, E. (1973): Schrift, Vernunft, Gewissen – Die Parole von Worms. In: Reuter, F.: *Luther in Worms: 1521 – 1971; Ansprachen, Vorträge, Predigten und Berichte zum 450-Jahrgedenken*. Worms: Stadtarchiv.
- PESCH, O. H. (1999): *Cesty k Lutherovi*. Brno: CDK.
- RAATZ, G. (2017): Die Erbsündenkritik der protestantischen Aufklärungstheologie – Forschungsskizze zu einem Topos der anthropologischen Wende. *Kerygma und Dogma*, (1), 38-62.
- RAUNIO, A. (1993): *Summe des Christlichen Lebens. Die „Goldene Regel“ als Gesetz der Liebe in der Theologie Martin Luthers von 1510 – 1527*. Helsinki: Yliopistopaino.
- REINHUBER, Th. (2000): *Kämpfender Glaube. Studien zu Luthers Bekenntnis am Ende von De servo arbitrio*. Berlin: De Gruyter.
- SCOTUS, J. D. (2006): *O poznateľnosti Boha*. Prel. Michal Chabada. Bratislava: Serafín.
- SCHILLING, H. (2017): *Martin Luther. Rebel v prevratných časoch*. Bratislava: Aleph.
- SCHWARZ, R. (1962): *Fides, spes und caritas beim jungen Luther unter besonderer Berücksichtigung der mittelalterlichen Tradition*. Berlin: De Gruyter.
- THAIDIGMANN, E. (1983): *Identitätsverlangen und Widerspruch. Kreuzestheologie bei Luther, Hegel und Barth*. München: Kaiser.
- WERNISCH, M. (2011): *Politické myšlení evropské reformace*. Praha: Vyšehrad.
- WHITFORD, D. (2003): Luther's political encounters. In: McKIM, D. K.: *The Cambridge Companion to Martin Luther*. Cambridge: Cambridge University Press, 179-191.
- WOLF, E. (1954): Zur Frage des Naturrechts bei Thomas von Aquin und bei Luther. In: Wolf, E.: *Peregrinatio. Studien zur reformatorischen Theologie und zum Kirchenproblem*. München: Kaiser Verlag, 183-213.

Lubomír Batka
 Katedra systematickej teológie
 Evanjelická bohoslovecká fakulta UK v Bratislave
 811 02 Bratislava 1
 Slovenská republika
 e-mail: batka@fevth.uniba.sk